

ZÁKON O DŮCHODOVÉM POJIŠTĚNÍ

Zákon č. 155/1995 Sb., ze dne 30. června 1995,

ve znění:

zák. č. 19/1996 Sb., 218/1996 Sb., 255/1996 Sb., 129/1997 Sb., 134/1997 Sb., 289/1997 Sb., 254/1997 Sb., 104/1998 Sb., 234/1998 Sb., 224/1999 Sb., 228/1999 Sb., 18/2000 Sb., 118/2000 Sb., 132/2000 Sb., 220/2000 Sb., 375/2000 Sb., 116/2001 Sb., 188/2001 Sb., 353/2001 Sb., 346/2001 Sb., 198/2002, 263/2002 Sb., 264/2002 Sb., 420/2002 Sb., 439/2002 Sb., 338/2003 Sb., 424/2003 Sb., 425/2003 Sb., 85/2004 Sb., 281/2004 Sb., 359/2004 Sb., 436/2004 Sb., 521/2004 Sb., 562/2004 Sb., 565/2004 Sb., 168/2005 Sb., 377/2005 Sb., 361/2005 Sb., 414/2005 Sb., 415/2005 Sb., 24/2006 Sb., 264/2006 Sb., 267/2006 Sb., 362/2003 Sb., 109/2006 Sb., 189/2006 Sb., 461/2006 Sb., 462/2006 Sb., 152/2007 Sb., 181/2007 Sb., 178/2008 Sb., 152/2007 Sb., 256/2007 Sb., 257/2007 Sb., 261/2007 Sb., 211/2008 Sb., 305/2008 Sb., 479/2008 Sb., 189/2006 Sb., 296/2007 Sb., 305/2008 Sb., 306/2008 Sb., 365/2008 Sb., 382/2008 Sb., 41/2009 Sb., 306/2008 Sb., 108/2009 Sb., 158/2009 Sb., 303/2009 Sb., 479/2008 Sb., 306/2008 Sb., 281/2010 Sb., 283/2010 Sb., 347/2010 Sb., 73/2011 Sb., 220/2011 Sb., 341/2011 Sb., 348/2011 Sb., 364/2011 Sb., 365/2011 Sb., 470/2011 Sb., 314/2012 Sb., 463/2012 Sb., 428/2011 Sb., 401/2012 Sb., 403/2012 Sb., 267/2013 Sb., 274/2013 Sb., 303/2013 Sb., 344/2013 Sb., 182/2014 Sb., 183/2014 Sb., 458/2011 Sb., 250/2014 Sb., 267/2014 Sb., 332/2014 Sb., 131/2015 Sb., 377/2015 Sb., 47/2016 Sb., 137/2016 Sb., 190/2016 Sb., 212/2016 Sb., 213/2016 Sb., 24/2017 Sb., 99/201 Sb., 150/2017 Sb., 148/2017 Sb., 203/2017 Sb., 259/2017 Sb., 310/2017 Sb., 191/2018 Sb., 32/2019 Sb., 244/2019 Sb., 315/2019 Sb., 469/2020 Sb., 540/2020 Sb., 323/2021 Sb., 330/2021 Sb., 221/2022 Sb., 455/2022 Sb., 71/2023 Sb., 270/2023 Sb., 321/2023 Sb.

Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky:

ČÁST PRVNÍ

ÚVODNÍ USTANOVENÍ

§ 1

Rozsah působnosti

(1) Tento zákon upravuje důchodové pojištění (dále jen „pojištění“) pro případ stáří, invalidity a úmrtí živitele [§ 4 odst. 1 písm. c) a d)].

(2) Organizaci a provádění pojištění, povinnosti pojištěných osob, příjemců dávek a zaměstnavatelů a jejich odpovědnost v pojištění a pojistné na pojištění (dále jen „pojistné“) upravují zvláštní zákony.¹⁾

(3) Tento zákon se použije na právní vztahy, které nejsou upraveny přímo použitelným předpisem Evropských společenství v oblasti pojištění^{1a)}.

- ¹⁾ Zákon ČNR č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění zákona ČNR č. 590/1992 Sb., zákona ČNR č. 37/1993 Sb., zákona č. 160/1993 Sb., zákona č. 307/1993 Sb., zákona č. 241/1994 Sb., zákona č. 118/1995 Sb. a zákona č. 160/1995 Sb. Zákon ČNR č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění zákona ČNR č. 10/1993 Sb., zákona č. 160/1993 Sb., zákona č. 307/1993 Sb., zákona č. 42/1994 Sb., zákona č. 241/1994 Sb., zákona č. 59/1995 Sb., zákona č. 118/1995 Sb., zákona č. 149/1995 Sb. a zákona č. 160/1995 Sb.
- ^{1a)} Například Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 883/2004 ze dne 29. dubna 2004 o koordinaci systémů sociálního zabezpečení, ve znění Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 988/2009 a Nařízení Komise (EU) č. 1244/2010, Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 987/2009 ze dne 16. září 2009, kterým se stanoví prováděcí pravidla k nařízení (ES) č. 883/2004 o koordinaci systémů sociálního zabezpečení, ve znění Nařízení Komise (EU) č. 1244/2010, a Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 1231/2010 ze dne 24. listopadu 2010, kterým se rozšiřuje působnost nařízení (ES) č. 883/2004 a nařízení (ES) č. 987/2009 na státní příslušníky třetích zemí, na které se tato nařízení dosud nevztahují pouze z důvodu jejich státní příslušnosti.

K odst. 1

Ústavněprávní základ důchodového pojištění je položen v čl. 30 Listiny, podle něhož občané mají právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve **stáří a při nezpůsobilosti k práci, jakož i při ztrátě živitele**. Tyto sociální události lze považovat za nejzávažnější, neboť postihují velké množství subjektů a trvají dlouhou dobu. Náklady na saturaci negativních důsledků těchto sociálních událostí jsou proto enormní.

Právní úprava neobsahuje legální definice **sociálních událostí** relevantních pro důchodový systém. Příznačné pro ně je, že v souvislosti s jejich vznikem dochází k **dlouhodobému omezení či ztrátě schopnosti** získávat standardní cestou prostředky na obživu jednotlivce a jeho rodiny.

Stářím lze v tomto kontextu rozumět omezení nebo ztrátu výdělečné schopnosti v důsledku úbytku fyzických sil (nebo též „opotřebení“ organismu) způsobeného vyšším věkem jedince. Právní předpis zde nepřipouští individuální hledisko, naopak hranice „stáří“ je striktně objektivní, tj. obecně stanovená, a spíše než biologické faktory jsou jejími determinanty faktory pojistně-matematické (tj. snaha o zajištění finanční udržitelnosti důchodového systému vzhledem k demografické skladbě společnosti). Zákon o důchodovém pojištění označuje tuto hranici „**důchodový věk**“. Pravidla pro stanovení důchodového věku jsou stanovena v § 32 a v příloze zákona o důchodovém pojištění.

V případě, že pokles pracovní schopnosti nastane před dosažením hranice důchodového věku, otevírá se jedinci cesta k získání nároku na důchod invalidní. **Invaliditou** se rozumí omezení nebo ztráta pracovní schopnosti (definice pracovní schopnosti je uvedena v § 39 odst. 3 zák. o důchodovém pojištění) v důsledku **dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu**. Tím se podle § 26 zák. o důchodovém pojištění rozumí „*zdravotní stav, který omezuje tělesné, smyslové nebo duševní schopnosti pojištěnce významně pro jeho pracovní schopnost, pokud tento zdravotní stav trvá déle než 1 rok nebo podle poznatků lékařské vědy lze předpokládat, že bude trvat déle než 1 rok*“. Pojištěnec je invalidní, jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu nastal **pokles jeho pracovní schopnosti nejméně o 35 %**.

Invaliditu lze podle míry poklesu pracovní schopnosti členit do tří stupňů, přičemž s narůstajícím stupněm invalidity narůstá i výše důchodu. Podrobnosti jsou uvedeny v § 38 a násl. zák. o důchodovém pojištění. K individuálnímu posouzení zdravotního stavu (§ 8 odst. 4 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení) pojištěnce jsou povoláni lékaři IPZS (tzv. posudkoví lékaři). Invalidita se obvykle překlene z dočasné pracovní neschopnosti a lze o ní uvažovat poté, co se zdravotní stav jedince ustálí. Zdravotní stav osoby, která byla uznána invalidní, se obvykle v pravidelných intervalech kontroluje, neboť **v průběhu času se může stupeň invalidity v důsledku vývoje zdravotního stavu měnit**, popř. může invalidita zcela zaniknout.

Úmrtím živitele se rozumí úmrtí osoby, která plnila nebo byla povinna plnit vůči jiné osobě vyživovací povinnost. Podle občanskoprávních předpisů je stanovena vyživovací povinnost především vzájemně mezi manžely a dále je stanovena vyživovací povinnost rodičů vůči jejich nezaopatřeným dětem. Nemožnost plnění vyživovací povinnosti v důsledku úmrtí živitele je tedy pozůstalým osobám kompenzována státem, a to prostřednictvím důchodového systému, jsou-li splněny zákonem předepsané podmínky.

Důchodové pojištění je nejvýznamnější, ne však jedinou, součástí **důchodového systému**. Z obecného pohledu lze důchodový systém členit do tří částí, které bývají v literatuře označovány jako pilíře, a proto se hovoří o **trojpilířovém systému**:

- první pilíř představuje základnu, která je **povinná a všeobecná** a je organizovaná státem (**státní schéma**),
- druhý a třetí pilíř představují **doplňkové důchodové systémy**, které tvoří nadstavbu nad základním systémem a umožňují zabezpečení na vyšší úrovni. Tyto pilíře obvykle negarantují adekvátní úroveň hmotného zabezpečení, pouze ji **nadlepšují** a účast v těchto pilířích je **dobrovolná**; přitom
 - druhý pilíř je založen na principu kolektivního zabezpečení prostřednictvím zaměstnavatelů (**kolektivní schéma**),
 - třetím pilířem je individuální zabezpečení občanů prostřednictvím vlastní investiční činnosti formou životního pojištění, účasti v investičních fondech apod. (**individuální schéma**).

Současný koncept českého důchodového systému toto schéma důsledně nerespektuje, i když všechny jeho prvky lze v nějaké podobě vysledovat.

První pilíř je reprezentován právě zákonem o důchodovém pojištění, účinným od 1. 1. 1996, který nahradil předchozí předpisy o sociálním zabezpečení. Z hlediska naplnění výše popsaných cílů důchodového systému hraje právě první pilíř stěžejní a zcela nezastupitelnou roli, jak je patrné z komentáře k dalším jeho ustanovením.

Jediným v současnosti existujícím **doplňkovým důchodovým systémem** je doplňkové penzijní spoření regulované zákonem č. 427/2011 Sb. účinným od 1. 1. 2013. Tento systém je koncipován specificky, nelze jej jednoznačně zakomponovat do výše uvedené trojpilířové struktury. Vzhledem k občanskému principu, na kterém je penzijní připojištění v ČR založeno, jej lze charakterizovat jako systém spadající do **třetího důchodového pilíře** (byť **s prvky pilíře druhého**, neboť je v určité míře připuštěna i možnost zaměstnavatele podílet se na penzijním připojištění, které si sjednali jeho zaměstnanci). Před rokem 2013 existoval na podobné bázi systém **penzijního připojištění se státním příspěvkem regulovaný zákonem č. 42/1994 Sb.** Původní penzijní připojištění však zcela nezaniklo, ale právní vztahy vzniklé na základě smluv uzavřených podle předchozí právní normy (do konce roku 2012) zůstaly zachovány a mnohé z nich jsou platné až do současnosti. V ČR se prakticky **neuplatňuje zaměstnanecký (profesní, odvětvový) princip** založený na vztahu penzijní

instituce – zaměstnavatel – zaměstnanec, tj. v ČR není zavedeno klasické zaměstnanecké penzijní připojištění, tedy druhý pilíř tak, jak je definován výše v obecné klasifikaci důchodových pilířů.

Povaha zákona o důchodovém pojištění, související právní úprava

Právní úprava v oblasti důchodového pojištění prozatím není kodifikována, při provádění důchodového pojištění je tedy třeba pracovat s více právními předpisy různé právní síly.

Zákon o důchodovém pojištění je především hmotněprávní normou, která stanoví zejména podmínky účasti na důchodovém pojištění, definuje relevantní instituty, stanoví pravidla pro výpočet dávek důchodového pojištění a rovněž podmínky nároku na tyto dávky a nároku na jejich výplatu.

Zákon o důchodovém pojištění souvisí se zavedením pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti (**zák. č. 589/1992 Sb.**, o pojistném na sociální zabezpečení), v mnohém však respektuje kontinuitu dříve platných předpisů tak, aby dříve nabytá práva pojištěnců nebyla dotčena. Lze hovořit o modelu **sociálního pojištění s výraznými solidárními (tj. nepojistnými) prvky**. Zákon o důchodovém pojištění byl za dobu své účinnosti mnohokrát novelizován s tím, že většina změn nepřinesla koncepční posun, ale směřovala pouze k úpravě parametrů tak, aby byla zabezpečena finanční udržitelnost důchodového systému při zachování adekvátní úrovně dávek. Procesní otázky jsou regulovány především **zákonem č. 582/1991 Sb.**, o organizaci a provádění sociálního zabezpečení. Bližší informace k oběma zmíněným předpisům jsou uvedeny v komentáři k odstavci 2 tohoto ustanovení.

Oblast důchodového pojištění je regulována také řadou prováděcích právních předpisů. Jde např. o:

- **vyhlášku č. 284/1995 Sb.**, kterou se provádí zákon o důchodovém pojištění – vyhláška řeší dílčí technické otázky, např. posuzování výdělečné činnosti v cizině nebo postupy při tzv. upřednostnění vyloučené doby před příjmem v některých komplikovaných případech; před 1. 1. 2023 upravovala tato vyhláška určitá zmírňující pravidla pro uznání dítěte za vychované pro účely stanovení důchodového věku žen v některých specifických (sociálně citlivých) situacích,
- **vyhlášku č. 359/2009 Sb.**, kterou se stanoví procentní míry poklesu pracovní schopnosti a náležitosti posudku o invaliditě a upravuje posuzování pracovní schopnosti pro účely invalidity (vyhláška o posuzování invalidity) – jak již název napovídá, vyhláška stanoví závazná pravidla, jimiž se řídí lékaři Institutu posuzování zdravotního stavu při posuzování invalidity, včetně tabulky obsahující katalog lékařských diagnóz a údaje o míře poklesu pracovní schopnosti, které tyto zdravotní problémy svému nositeli způsobují,
- každoročně vydávaný prováděcí předpis (nařízení vlády), jímž se v reakci na zjištění Českého statistického úřadu o vývoji ekonomiky stanoví základní parametry pro výpočet důchodů v následujícím kalendářním roce a rovněž pravidla valorizace důchodů přiznaných v letech předchozích. Například pro rok 2024 jsou tato pravidla stanovena v **nařízení vlády č. 286/2023 Sb.**, o výši všeobecného vyměřovacího základu za rok 2022, přepočítacího koeficientu pro úpravu všeobecného vyměřovacího základu za rok 2022, redukčních hranic pro stanovení výpočtového základu pro rok 2024, základní výměry důchodu stanovené pro rok 2024 a částky zvýšení za vychované dítě pro rok 2024 a o zvýšení důchodů v roce 2024,

- **nařízení vlády č. 141/2013 Sb.**, kterým se stanoví podrobnější úprava vzájemného převodu důchodových práv ve vztahu k důchodovému systému Evropské unie – stanoví technické podrobnosti při postupu podle § 105a zák. o důchodovém pojištění u pojištěnců, kteří se stali úředníky nebo ostatními zaměstnanci Evropské unie nebo jejich institucí a ukončili v České republice výdělečnou činnost.

Principy důchodového pojištění

Systém důchodového pojištění je financován především na základě **pojistného principu** – ekonomicky aktivní jedinec si odkládá část prostředků své okamžité spotřeby pro účely řešení důsledků sociální události, která v budoucnu s vysokou pravděpodobností nastane. Jedná se o **pojištění veřejné**, tj. státem organizované. Participace není ponechána na vůli jedince, ale je **povinná**, jsou-li splněny zákonem stanovené podmínky (např. výkon výdělečné činnosti); osoby, které tyto podmínky nesplňují, mají možnost účastnit se dobrovolně. Prostředky jsou odváděny adresně za účelem naplnění tohoto cíle.

Uplatňuje se výlučně model **průběžného financování** („*pay-as-you-go*“ = „*PAYG*“) výrazně ovlivněný principem solidarity, kdy ekonomicky aktivní osoby (resp. jejich zaměstnavatelé) odvádějí pravidelně příspěvky (pojistné). Takto vybrané prostředky se dlouhodobě nekumulují a neinvestují za účelem jejich zhodnocení, ale jsou neprodleně přerozdělovány požitavatelům dávek. Výše důchodu není přímo závislá na výši odvedených příspěvků. Předpokladem nároku na dávku je zásadně (tj. až na výjimky) účast na pojištění, a to po určitou zákonem stanovenou dobu před jejím vznikem. Kdo nesplní zákonem stanovenou podmínku doby pojištění, nezíská nárok na dávku, avšak nenáleží mu ani nárok na vrácení zaplaceného pojistného. Efektivita a finanční udržitelnost systému je závislá na demografickém a ekonomickém vývoji společnosti.

Z hlediska relace mezi výší vyplácených dávek a výší odváděných příspěvků se v případě důchodového pojištění jedná o model **dávkově definovaný** („*defined benefit*“) – při splnění zákonem stanovených podmínek (např. důchodový věk, doba pojištění) vzniká účastníkovi nárok na důchod, jehož výše (alespoň minimální) je státem garantována, a to bez ohledu na skutečnost, zda výše příspěvků účastníka je adekvátní poskytnutému plnění. Výše dávek se odvozuje od výše příjmů, z nichž bylo odváděno pojistné, a od celkové délky získané doby účasti na důchodovém pojištění.

Právní úprava je **pro všechny pojištěnce jednotná**, neexistují speciální odvětvová či profesní schémata apod. Pouze z organizačně-administrativního hlediska platí určité odchylky pro tzv. silové resorty (např. vojáci, hasiči, policisté, celníci). Při splnění zákonem stanovených podmínek vzniká právní **nárok na důchod**. Rozhodnutí o nároku podléhají **soudnímu přezkumu**. V systému je uplatňován jak **zásluhový (pojistný) princip**, tak princip **příjmové (sociální) solidarity** (např. existence náhradních dob pojištění nebo redukčních hranic, s čímž souvisí pokles relativní úrovně důchodu se vzrůstajícími příjmy). Důchodové pojištění má v sobě zabudovanou dynamiku projevující se ve **valorizačním mechanismu** i v úpravě redukčních hranic, které jsou každoročně aktualizovány.

Zabezpečení osob, které nesplňují podmínky nároku na důchod

V praxi lze poměrně často zaznamenat široce rozšířený mýtus, že osobám, které se celoživotně vyhýbaly pracovní aktivitě, přestože jim zdravotní stav její výkon umožňuje, bude následně náležet starobní či invalidní důchod, jehož výše se odvodí od všeobecné

průměrné mzdy, což je podstatně zvýhodní oproti pracujícím osobám. Tato informace je zcela nesmyslná, jde o tzv. hoax.

Naopak, osoba, u níž sice nastane některá z výše uvedených sociálních událostí (např. stáří nebo invalidita), avšak **nesplňuje podmínku potřebné doby pojištění, nezíská nárok na příslušný důchod**. V takovém případě její situace není řešitelná v oblasti důchodového pojištění. Nepříznivou sociální situací osob, které nárok na důchod nezískaly, nebo jejichž příjmy z této dávky nedosahují výše, která je dostatečná k financování základních životních potřeb, lze řešit jedině pomocí tzv. **nepojistných sociálních dávek**, tj. zejména dávek státní sociální podpory či pomoci v hmotné nouzi. Za tím účelem se mohou obrátit na příslušné kontaktní pracoviště Úřadu práce České republiky. Výše těchto dávek je však nesrovnatelná s výší důchodu, navíc nárok na tyto dávky nevzniká jednou provždy, ale splnění podmínek je třeba periodicky přezkoumávat a prokazovat. Další pomoc mohou těmto osobám poskytnout obecní úřady, které mají povinnost v přenesené působnosti vykonávat sociální práci, jejímž hlavním cílem je vytvářet podmínky pro co nejlepší využití veřejných a soukromých zdrojů při řešení nepříznivé sociální situace osob nebo skupin osob a pozitivně působit na osoby či skupiny ohrožené sociálním vyloučením.

K odst. 2

Ustanovení odkazuje na další zásadní právní předpisy regulující oblast důchodového pojištění.

Jak výše uvedeno, procesní otázky jsou regulovány především **zákonem o organizaci a provádění sociálního zabezpečení**, jehož současná podoba je pouhým reziduem původního znění. Tento předpis byl původně procesní normou pro celou oblast sociálního zabezpečení, následně však v rámci přijímání reformních opatření v oblasti sociální politiky byly pro regulaci jednotlivých subsystemů práva sociálního zabezpečení postupně přijímány samostatné právní předpisy, které vedle hmotněprávních ustanovení řeší též kompetenční otázky, jakož i specifika příslušných správních řízení směřujících k přiznání jednotlivých nároků. Tento jev je až dosud patrný prakticky ve všech ostatních subsystémech sociálního zabezpečení (nemocenské pojištění, státní sociální podpora, pomoc v hmotné nouzi, dávky pro osoby se zdravotním postižením, sociální služby), vyjma důchodového pojištění a výběru pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti. Právě (a pouze) na ně se tedy až dosud vztahuje zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení.

Již úvodní ustanovení tohoto předpisu zdůrazňuje to, co vyplývá již z jeho názvu, a sice že se jedná především o normu organizačního charakteru, jejímž cílem je krom zohlednění specifik správního řízení v oblasti důchodového pojištění a výběru pojistného na sociální zabezpečení zejména dostatečným způsobem vymezit kompetence dotčených institucí, které na tomto poli působí. Vymezuje též práva a povinnosti dalších účastníků právních vztahů, jako jsou pojištěnci či jejich zaměstnavatelé či např. zdravotnická zařízení. Vztah zákona o organizaci a provádění sociálního zabezpečení a obecných předpisů o správním řízení je v současnosti řešen obecným ustanovením § 1 odst. 2 spr. řádu, podle něhož působí zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení vůči správnímu řádu jako *lex specialis*, tj. správní řád se použije subsidiárně pouze ve případech, kdy konkrétní situace není řešena v rámci zákona o organizaci a provádění sociálního zabezpečení.

Výše podanou kategorizaci zmíněných právních norem na hmotněprávní a procesní je však třeba vnímat pouze jako přibližnou, nikoliv absolutní. Hmotněprávní a procesní

charakter norem obsažených v zákoně o organizaci a provádění sociálního zabezpečení a v zákoně o důchodovém pojištění se v některých případech prolíná. Lze zmínit např. § 56 nebo § 63 zák. o důchodovém pojištění, jejichž charakter lze považovat spíše za procesní. Naopak v zákoně o organizaci a provádění sociálního zabezpečení lze nalézt normy, jejichž povaha je spíše hmotněprávní – lze zmínit např. § 115a či § 118a až 118c, které stanoví pravidla odpovědnosti za přeplatek na dávce důchodového pojištění.

Z hlediska organizace a řízení v oblasti důchodového pojištění lze uvést tyto nejpodstatnější informace.

Organizace v oblasti důchodového pojištění

Okruh vykonavatelů státní správy v oblasti důchodového pojištění je vymezen v § 3 odst. 3 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení. Zákon pro tyto instituce zavádí souhrnné označení „**orgány sociálního zabezpečení**“. Jsou jimi:

- Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV),
- Česká správa sociálního zabezpečení (ČSSZ),
- územní správy sociálního zabezpečení (ÚSSZ),
- Institut posuzování zdravotního stavu (IPZS),
- Ministerstvo vnitra (MV),
- Ministerstvo spravedlnosti (MS),
- Ministerstvo obrany (MO).

Postavení ministerstev včetně oboru jejich působnosti je řešeno tzv. kompetenčním zákonem, tj. zákonem č. 2/1969 Sb.

ČSSZ, IPZS a ÚSSZ jsou správními úřady, ČSSZ je účetní jednotkou. Pro účely hospodaření s majetkem státu, včetně prostředků státního rozpočtu, účetnictví, služebních vztahů státních zaměstnanců a pracovněprávních vztahů mají IPZS a ÚSSZ postavení vnitřních organizačních jednotek ČSSZ. Služební vztahy státních zaměstnanců v ČSSZ, IPZS a ÚSSZ se řídí zákonem o státní službě. Pracovněprávní vztahy zaměstnanců v ČSSZ, IPZS a v ÚSSZ se řídí zákoníkem práce. V čele ČSSZ je ústřední ředitel; jeho výběr, jmenování a odvolání se řídí zákonem o státní službě. V čele IPZS a ÚSSZ je ředitel; jeho výběr, jmenování a odvolání se řídí zákonem o státní službě.

Na základě **zákona č. 412/2023 Sb.**, kterým se mění zák. o org. a prov. soc. zabezpečení, došlo s účinností od 1. 1. 2024 ke změně organizační struktury ČSSZ a jí podřízených orgánů. Dosavadní uspořádání z roku 1990, kdy existovala ČSSZ jako centrální orgán a na územní úrovni existovala v každém okrese okresní správa sociálního zabezpečení (celkem 77 samostatných státních orgánů s vymezenou zákonnou působností), se změnilo následovně. Na územní úrovni se místo okresních správ sociálního zabezpečení zřizuje **5 územních správ sociálního zabezpečení (ÚSSZ) se sídlem v Praze, Plzni, Liberci, Brně a Ostravě**. Jejich územní obvody zahrnují vždy území několika krajů.

Podle § 6a zák. o org. a prov. soc. zabezpečení, ve znění zákona č. 412/2023 Sb., zřizují ÚSSZ jako své organizační jednotky kontaktní pracoviště. Z rozhodnutí ČSSZ se tyto organizační složky územních správ sociálního zabezpečení nazývají okresní správy sociálního zabezpečení, v Praze Pražská správa sociálního zabezpečení, v Brně Městská správa sociálního zabezpečení Brno (OSSZ). Každý občan má i nadále možnost projednat svou záležitost, kdy je nutná jeho osobní přítomnost, na kontaktním pracovišti v tom okrese, v němž má bydliště.

Posuzování zdravotního stavu pro účely sociálního zabezpečení již nezajišťují okresní správy sociálního zabezpečení, jako tomu bylo do konce roku 2023, ale tato kompetence přešla od 1. 1. 2024 na **Institut posuzování zdravotního stavu**, který je samostatným orgánem podřízeným ČSSZ a je nezávislý na územních správách sociálního zabezpečení.

Kompetence orgánů sociálního zabezpečení jsou stanoveny v § 4 a násl. zák. o org. a prov. soc. zabezpečení:

MPSV (§ 4 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení) má převážně řídicí pravomoc (a to zejména vůči ČSSZ) a také pravomoc kontrolní, dále zajišťuje úkoly vyplývající z mezinárodních smluv v sociálním zabezpečení, a dále zajišťuje úkoly související s dalším rozvojem sociálního zabezpečení. Prostřednictvím posudkových komisí, které MPSV samo zřizuje, posuzuje zdravotní stav a pracovní schopnost občanů pro účely přezkumného řízení soudního ve věcech důchodového pojištění a pro účely odvolacího řízení správního, pokud napadené rozhodnutí bylo vydáno na základě posudku IPZS. Ministr práce a sociálních věcí disponuje významným oprávněním odstraňovat tvrdosti, které by se vyskytly při aplikaci předpisů o důchodovém pojištění s tím, že tuto pravomoc může v jednotlivých (typově definovaných) případech delegovat na ČSSZ nebo ÚSSZ.

ČSSZ (§ 5 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení) rozhoduje především o dávkách důchodového pojištění (přiznání, odnětí, úprava výše dávky, přelatek na dávce) a je zároveň jejich plátcem, je odvolacím orgánem ve věcech, v nichž v prvním stupni rozhodují ÚSSZ, a řídí a kontroluje činnost IPZS a ÚSSZ. Od roku 2010 rozhoduje též o námitkách, tj. o opravném prostředku proti vlastním rozhodnutím ve věcech důchodového pojištění; pro tyto účely též posuzuje zdravotní stav účastníků řízení.

ÚSSZ, resp. **OSSZ** (§ 6 a § 6a zák. o org. a prov. soc. zabezpečení, ve znění zákona č. 412/2023 Sb. účinného od 1. 1. 2024), v rámci své působnosti zajišťují pro občany i pro ČSSZ celou řadu **pomocných či podpůrných agend**. Jedná se např. o:

- **sepisování žádostí o dávky důchodového pojištění** s osobami, u nichž k sepsání této žádosti není příslušný orgán sociálního zabezpečení MV, MS nebo MO (§ 110 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení),
- rozhodování o době a rozsahu péče o závislou osobu,
- vedení evidence pro účely důchodového pojištění OSVČ a občanů dobrovolně účastných důchodového pojištění,
- poskytování odborné pomoci občanům a zaměstnavatelům ve věcech důchodového pojištění,
- převzetí plnění některých úkolů spojených s prováděním důchodového pojištění zaměstnanců zaměstnavatelů, kteří neplní povinnosti při provádění důchodového pojištění.

IPZS (§ 6b zák. o org. a prov. soc. zabezpečení) vykonává svoji působnost především v oblasti posuzování zdravotního stavu formou zjišťovacích či kontrolních lékařských prohlídek; tuto činnost zajišťuje prostřednictvím svých lékařů (tzv. posudkoví lékaři) nebo odborných nelékařských zdravotnických pracovníků.

Působnost **MV**, **MO** a **MS** je řešena v § 9 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení. Tyto orgány provádějí, řídí a kontrolují výkon státní správy v oblasti důchodového pojištění tzv. „*příslušníků ozbrojených sil*“, tj. např. vojáků z povolání, policistů, hasičů nebo jiných osob, jejichž okruh je taxativně vymezen v odstavci 1 citovaného ustanovení. Podmínky, při jejichž splnění jsou tyto orgány věcně příslušné k rozhodování o dávkách důchodového pojištění těchto příslušníků, jsou přesně vymezeny v odstavci 2 téhož ustanovení. Ministři

obranu, vnitra a spravedlnosti mohou v oboru své působnosti odstraňovat tvrdosti, které by se vyskytly při provádění důchodového pojištění příslušníků ozbrojených sil.

Některé agendy související s prováděním důchodového pojištění jsou svěřeny **obecním úřadům** (§ 10 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení – rozhodování o ustanovení zvláštního příjemce důchodu), **životenským úřadům** (§ 10a zák. o org. a prov. soc. zabezpečení – např. přijímají oznámení o zahájení SVČ nebo přihlášky k účasti na důchodovém pojištění OSVČ) nebo **Českému statistickému úřadu** (§ 10b zák. o org. a prov. soc. zabezpečení – vypracování „Zprávy o očekávaném vývoji úmrtnosti, plodnosti a migrace v ČR“).

V § 11 až 15 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení jsou stanoveny některé dílčí pravomoci či povinnosti, které orgány sociálního zabezpečení mohou (musejí) realizovat za účelem řádného plnění jim svěřených úkolů. Jedná se např. o povinnost **chránit údaje** týkající se jednotlivých občanů nebo zaměstnavatelů, anebo naopak o oprávnění:

- vzájemně si **sdělovat údaje** potřebné pro provádění důchodového pojištění nebo právo vyžadovat takové údaje (informace) od jiných státních orgánů, či fyzických nebo právnických osob,
- vyzvat občana nebo jeho zaměstnavatele, aby podal hlášení a předložil záznamy o **skutečnostech rozhodných pro nárok na dávky důchodového pojištění**,
- vyzvat příjemce invalidního důchodu a žadatele o tuto dávku, aby se podrobil **vyšetření zdravotního stavu**, popřípadě jinému odbornému vyšetření,
- **kontrolovat plnění povinností** uložených tímto zákonem občanům, zaměstnavatelům a osobám samostatně výdělečně činným, a případně ukládat nápravná opatření anebo sankce za jejich neplnění.

Povinnosti občanů v oblasti důchodového pojištění

Podle § 120c odst. 1 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení, se pro účely tohoto zákona **občanem** rozumí fyzická osoba. Okruh povinností, které je nutno plnit za účelem řádného provádění důchodového pojištění, je definován v § 50 a násl. zák. o org. a prov. soc. zabezpečení.

Jedná se především o povinnost oprávněného nebo jiného příjemce důchodu písemně **ohlásit plátcí dávky do 8 dnů skutečnosti rozhodné** pro trvání nároku na dávku, její výši a výplatu nebo poskytování; tuto povinnost lze splnit též spolupodpisem hlášení, které orgánu sociálního zabezpečení zasílá zaměstnavatel občana. Odpovědnost příjemce důchodu za přeplatek na dávce, který vznikne nesplněním jeho povinnosti, je řešena v § 118a zák. o org. a prov. soc. zabezpečení.

Oprávněný nebo jiný příjemce dávek důchodového pojištění je dále povinen písemně ohlásit plátcí důchodu **změnu adresy místa trvalého pobytu nebo jiného pobytu na území České republiky, popřípadě bydliště v cizině**. Pokud tak neučiní, může být výplata dávek zastavena (§ 117a odst. 1 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení).

Příjemce důchodu, který byl orgánem sociálního zabezpečení **vyzván, aby osvědčil** skutečnosti rozhodné pro nárok na dávku důchodového pojištění, její výši nebo výplatu, je povinen výzvě vyhovět, a to ve lhůtě do 8 dnů ode dne doručení výzvy, nestanovil-li orgán sociálního zabezpečení lhůtu delší.

Poživatel invalidního důchodu je dále povinen **podrobit se na žádost orgánu sociálního zabezpečení vyšetření zdravotního stavu** nebo jinému odbornému vyšetření, pro účely posouzení poklesu pracovní schopnosti předložit lékařské nálezy ošetřujících lékařů,

které má k dispozici, a sdělit údaje o dosaženém vzdělání, zkušenostech a znalostech, předchozích výdělečných činnostech a o změnách ve sdělených skutečnostech, k nimž došlo od předchozího posouzení poklesu pracovní schopnosti. Při nesplnění těchto povinností může být výplata důchodu z důchodového pojištění zastavena, jestliže byl příjemce dávky ve výzvě na tento následek upozorněn.

Při komunikaci s orgány sociálního zabezpečení je nutno důsledně dodržovat **povinnost občanů uvádět ve veškerých žádostech, hlášeních a dalších podáních rodné číslo**. V žádostech, hlášeních a dalších podáních adresovaných orgánům ministerstev obrany, vnitra a spravedlnosti je nutno uvádět i číslo rozhodnutí o přiznání důchodu. Jedná se v obou případech o unikátní identifikátor, bez něhož není možno vyhledat podkladovou dokumentaci žadatele v rozsáhlé databance nárokových podkladů vedené orgány sociálního zabezpečení.

Občané jsou dále povinni **sdělit zaměstnavateli** plnicímu úkoly při provádění jejich důchodového pojištění na jeho výzvu skutečnosti rozhodné pro provádění tohoto pojištění (bez této informace by totiž zaměstnavatel nemohl řádně plnit své níže uvedené povinnosti).

Specifické povinnosti jsou stanoveny pro občany dobrovolně účastné důchodového pojištění (např. podávat přihlášku na předepsaném tiskopisu nebo prokazovat příslušnými doklady existenci tzv. kvalifikovaných důvodů pro dobrovolnou účast).

Povinnosti zaměstnavatelů v oblasti důchodového pojištění

Řádné provádění důchodového pojištění se neobejde bez součinnosti zaměstnavatele. Úkoly, které je zaměstnavatel povinen zajišťovat při provádění důchodového pojištění, upravují § 35a až 42 a § 83 odst. 2 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení.

Pojem „zaměstnavatel“ je v předpisech o sociálním zabezpečení užíván v širším smyslu než v předpisech pracovněprávních. Zatímco zákoník práce používá tohoto termínu výlučně v souvislosti s výkonem závislé práce, v právu sociálního zabezpečení jsou takto označovány i některé subjekty „zaměstnávající“ fyzické osoby prací, která charakter závislé práce nemá, jedná-li se o činnost zakládající účast na důchodovém pojištění (§ 35a odst. 1 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení). Příslušnost zaměstnavatelů je pak řešena v § 36 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení.

Zaměstnavatelé jsou podle § 35a zák. o org. a prov. soc. zabezpečení obecně povinni **vést potřebné záznamy o skutečnostech rozhodných pro nárok na dávky důchodového pojištění, jejich výši a výplatu a předkládat je příslušným orgánům sociálního zabezpečení**. Změny ve skutečnostech rozhodných pro nárok na dávku a jeho trvání a pro výši a výplatu dávky jsou zaměstnavatelé povinni písemně hlásit, není-li určeno jinak, ve lhůtě osmi dnů.

Dále zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení ukládá zaměstnavatelům při provádění důchodového pojištění jejich zaměstnanců povinnost plnit tyto **úkoly**:

1. Hlášení rozhodných údajů do registru pojištěnců (§ 16c zák. o org. a prov. soc. zabezpečení)

Od 1. 7. 2005 je ČSSZ povinna vést registr pojištěnců nemocenského a důchodového pojištění. Při naplňování registru vychází ČSSZ z údajů obsažených v tiskopisu „*Oznámení o nástupu do zaměstnání (skončení zaměstnání)*“, který zaměstnavatel vyplňuje a předkládá ve smyslu § 94 zák. o nemoc. pojištění.

2. **Vedení podkladové evidence (§ 37 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení) a potvrzování některých údajů na žádost zaměstnance nebo ÚSSZ/OSSZ (§ 42 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení)**

Abyste mohli zaměstnavatelé řádně plnit své povinnosti v oblasti důchodového pojištění svých zaměstnanců, musejí si k tomu shromáždit veškeré potřebné údaje. Katalog údajů, které zaměstnavatel musí pro tyto účely evidovat, je uveden v § 37 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení. Jde-li o údaje uvedené v § 37 odst. 2 téhož zákona, jsou zaměstnavatelé navíc povinni vystavit na žádost občanů potvrzení o příslušných skutečnostech. Zákon o organizaci a provádění sociálního zabezpečení výslovně nepředepisuje formu a způsob vedení podkladové evidence. Některé údaje vedou zaměstnavatelé na mzdových listech, jiné v osobních spisech zaměstnanců, další záznamy mohou být obsaženy v počítačové evidenci. Je ovšem nezbytné, aby počítačové i ostatní záznamy byly v rozsahu vymezeném předpisem k dispozici pracovníkům ÚSSZ (OSSZ) oprávněným provádět kontrolu plnění úkolů zaměstnavatelů.

Zaměstnavatel je dále povinen vydat svému zaměstnanci, popřípadě zaměstnanci, jehož zaměstnání skončilo, na jeho žádost potvrzení o době trvání zaměstnání v kalendářním roce, po kterou byl zaměstnanec důchodově pojištěn. Toto potvrzení je zaměstnavatel povinen vydat též ÚSSZ (OSSZ) na její žádost. V obou případech se potvrzení vydává do 8 dnů od obdržení žádosti.

3. **Uschovávání záznamů pro účely důchodového pojištění (§ 35a odst. 4 a 5 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení)**

Záznamy o obligatorně evidovaných údajích jsou zaměstnavatelé povinni **uschovávat po předepsanou dobu**, a to i přes skutečnost, že ty nejdůležitější z nich průběžně zasílají orgánům sociálního zabezpečení k evidenci v jejich registrech. Povinná archivace má význam zejména pro účely kontrolní, její smysl však lze spatřovat i v jakémsi zálohování těchto dat pro případ jejich ztráty, která by mohla velmi negativně ovlivnit budoucí důchodové nároky konkrétních zaměstnanců. Zaniká-li zaměstnavatel bez právního nástupce před uplynutím archivačních lhůt, je povinen na vlastní náklady zajistit uschovu příslušných záznamů a dalších dokladů do uplynutí těchto lhůt a bez zbytečného odkladu **písemně oznámit** příslušné ÚSSZ (OSSZ), kde jsou doklady zaměstnavatele uloženy. V dané souvislosti lze upozornit na novelu provedenou zákonem č. 455/2022 Sb., která s účinností od 1. 1. 2023 prodloužila uschovací dobu u nejdůležitějších dokumentů z dosavadních 30 roků na nových 45 roků, což se týká nejen dokumentů vytvořených za účinnosti nové úpravy, ale i dokumentů již existujících, u nichž nově stanovená uschovací lhůta dosud neuplynula.

4. **Vedení evidenčních listů důchodového pojištění a jejich předkládání příslušným orgánům sociálního zabezpečení (§ 38 a § 39 zák. o org. a prov. soc. zabezpečení)**

Evidenční list důchodového pojištění (dále jen „ELDP“) je písemný doklad, který zaměstnavatel každoročně vystavuje a zasílá příslušnému orgánu sociálního zabezpečení. Potvrzuje na něm skutečnosti rozhodné pro budoucí důchodové nároky zaměstnance, tedy údaje o

- délce doby účasti na pojištění zaměstnance v daném kalendářním roce,
- vyměřovacích základech (tj. příjmech, z nichž bylo odvedeno pojistné),
- vyloučených dobách (tj. o dobách bez příjmu, které se odečítají z rozhodného období).